

УДК 796.011.3

**ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ВИЗНАЧЕННЯ КЛАСИФІКАЦІЇ МЕТОДІВ НАВЧАННЯ В
СИСТЕМІ ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ НАВЧАЛЬНИХ
ЗАКЛАДІВ**

Васьков Ю. В.

*Комунальний заклад «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної
ради*

Кафедра теорії та методики фізичного виховання

У статті розглядаються теоретичні аспекти проблеми методів навчання. Висвітлюються загальнодидактичні підходи до визначення поняття «методи навчання» та їх провідні функції. Орієнтуючись на досягнення сучасної дидактики наводяться варіанти вирішення проблеми класифікації методів навчання. Пропонується власне бачення номенклатури методів навчання, які необхідно використовувати в процесі навчання учнів фізичної культури в загальноосвітніх навчальних закладах.

Ключові слова: методи навчання, номенклатура методів, класифікація методів, ознаки методів, функції методів навчання.

**ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ОБОСНОВАНИЯ КЛАССИФИКАЦИИ МЕТОДОВ
ОБУЧЕНИЯ В СИСТЕМЕ ФИЗИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ
УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЙ**

Васьков Ю. В.

В статье рассматриваются теоретические аспекты проблемы методов обучения. Раскрываются общедидактические подходы к определению понятия «методы обучения» и их ведущие функции. Руководствуясь достижениями современной дидактики раскрываются варианты решения проблемы классификации методов обучения. Предлагается авторский вариант номенклатуры методов обучения, которые необходимо использовать в процессе обучения физической культуре в общеобразовательных учебных заведениях.

Ключевые слова: методы обучения, номенклатура методов, классификация методов, признаки методов, функции методов обучения.

**THEORETICAL BASICS OF DETERMINATION FOR CLASSIFICATION OF TEACHING
METHODS IN THE SYSTEM OF PHYSICAL EDUCATION IN ESTABLISHMENTS OF
GENERAL EDUCATION**

Vaskov Yo. V.

The article reveals theoretical aspects of learning methods and explains general didactic approaches for defining the notion of teaching methods and their main functions. The options solving the problems of classification of teaching methods are given in the context of achievements of modern

didactics. The author proposes his own vision of nomenclature of teaching methods that should be used in the process of physical education in comprehensive schools.

Key words: teaching methods, nomenclature of methods, classification of methods, attributes of methods, functions of teaching methods.

Постановка проблеми. Проблема методів навчання, зокрема їх номенклатура і класифікація, належить до числа тих проблем, котрі, як зазначав І. Я. Лернер, не одразу піддаються вирішенню. Дослідження А. М. Алексюка, Ю. К. Бабанського, В. І. Бондаря, І. Я. Лернера, В. В. Краєвського, В. О. Оніщука, М. Н. Скаткіна, А. В. Хуторського та фахівців в галузі фізичного виховання (Л. П. Матвеев, Ю. Ф. Курамшин, Т. Ю. Круцевич, Б. М. Шиян та ін.) свідчать, що від вирішення проблеми методів навчання, зокрема визначення та наукового обґрунтування їх номенклатури та класифікації, залежить якість навчального процесу учнів загальноосвітніх навчальних закладів у цілому.

Аналіз публікацій, що надруковані в останній час, свідчить про відсутність наукових праць у сфері фізичного виховання щодо зазначеної проблеми. У деяких підручниках і навчальних посібниках [12, 13] описується номенклатура методів навчання, яка була розроблена в 60 – 70 роки минулого століття. Звідси можна зробити висновок, що в теорії фізичного виховання проблема вдосконалення системи методів навчання майже не досліджувалася. Цей недолік визначено і в системі шкільного фізичного виховання.

Аналіз наукових досліджень. Питання з удосконалення системи фізичного виховання у загальноосвітніх навчальних закладах неодноразово розглядалися як в державних документах [5, 6, 10], так і в дослідженнях науковців [3, 4, 9]. Окремі аспекти вдосконалення системи фізичного виховання у загальноосвітніх навчальних закладах висвітлювалися у фахових виданнях [3, 4, 9]. З метою поглибленого вивчення цієї проблеми звернемося до історичних аспектів її розгляду.

Методи навчання – категорія історична, тому вони змінюються зі зміною цілей і змісту освіти. Американський педагог С. Керр [14] виділяв чотири «революції» в галузі методів навчання залежно від переваги тих чи інших засобів навчання. Перша полягала в тому, що батьки, які були взірцем для дітей, поступилися місцем учителям; сутність другої – заміна усного слова писемним; третя ввела у навчання друковане слово (навчальні книги, підручники тощо); четверта, сучасна, ввела часткову автоматизацію і комп'ютеризацію навчання. Зазначені «революції» безумовно впливали на перелік методів навчання (номенклатуру) і на їх класифікацію за різними ознаками. Достатньо обґрунтовано питання класифікації методів навчання та їх функції вивчали фахівці в галузі дидактики [1, 2, 7]. Аналіз стану вирішення цієї проблеми в галузі шкільної фізичної культури свідчить, що вона не вирішується на науково-теоретичному рівні вже понад 50 років, що й зумовило тему нашого дослідження.

Метою дослідження є аналіз сучасних підходів науковців у вирішенні проблеми визначення номенклатури методів навчання та їх класифікації.

Сьогодні не існує єдиного підходу до визначення поняття «метод навчання». Більшість науковців пропонує для вирішення цієї проблеми визначити основні ознаки методів навчання і на цій основі обґрунтувати зміст самого поняття. Враховуючи обмеженість матеріалів, що пропонуються, наведемо тільки два підходи. І. Я. Лернер [7] розглядає такі ознаки методу навчання: метод навчання позначає ціль, обернену на зміст освіти, що підлягає засвоєнню; метод навчання передбачає вид навчально-пізнавальної діяльності, яку він організує; метод навчання визначає характер взаємодії вчителя та учнів. На підставі цих ознак метод навчання визначається як система послідовної взаємодії вчителя та учнів, спрямована на організацію засвоєння змісту освіти.

Інший підхід пропонує В. І. Бондар [2], який визначає такі ознаки:

- метод навчання – це спосіб отримання інформації та оволодіння вміннями та навичками;
- метод навчання – це спосіб спільної діяльності вчителя й учнів, керівництво навчально-пізнавальною діяльністю учнів;
- метод навчання – це сукупність упорядкованих прийомів, дій, операцій, достатніх для отримання результатів спільної діяльності вчителя й учнів;ї
- метод навчання – це спосіб і форма руху змісту навчального матеріалу за правилами індуктивної, дедуктивної чи традиційної логіки його розгортання. Орієнтуючись на наведені ознаки, під методом навчання В. І. Бондар розуміє упорядковану сукупність засобів, прийомів, дій і операцій, достатню для розв'язання конкретного навчально-виховного завдання у процесі взаємодії суб'єктів шкільного навчання, опосередкованої змістом спільної діяльності.

У спеціальній літературі, присвяченій проблемі методів навчання, розрізняють 4 рівні її вивчення: 1) загальнодидактичний рівень, де методи навчання виступають як модель, узагальнену характеристику складу, структури і функцій; 2) частково-дидактичний, де функції методів навчання розглядаються в аспектах, що є загальними для будь-якого процесу навчання (наприклад, перевірка рівня знань учнів); 3) рівень навчального предмета, де загальнодидактичні методи навчання проявляються у сполученні специфічних прийомів в стійких методиках навчання; 4) рівень конкретних прийомів навчання, який становить собою різного типу дії, що переслідують часткові що до даного методу навчання цілі. Аналіз наукових праць свідчить, що в дидактичній науці склалися такі підходи до їх класифікації:

- відповідно до ступеня співвідношення педагогічного керівництва та самостійності учнів;
- за видами навчальної діяльності учнів і наближеністю до суспільного пізнання (репродуктивні, проблемні, науково-дослідницькі);

- за категоріями теорії пізнання (репродуктивний і продуктивний, чуттєвий і абстрактний, теоретичний і практичний);
- за розумовим операціями (аналіз, синтез, узагальнення, класифікація, систематизація, абстракція тощо);
- за дієвістю виховання (паралельний педагогічний вплив, заохочення і покарання, оцінка й осуд, змагання тощо);
- за цілями освіти і виховання (методи розвитку навичок, виховання почуттів тощо).

Дещо інший підхід до класифікації методів навчання пропонує В. І. Бондар [2], який поділяє всі методи навчання на дві групи: за джерелом знань (словесні, наочні й практичні) і за внутрішньою сутністю (за функцією навчання, рівнем самостійності учнів, логікою руху знання). У свою чергу кожна група поділяється на окремі складові, наприклад, методи за логікою руху знання на індуктивні, дедуктивні, традуктивні тощо.

Ю. К. Бабанський [1] всі методи навчання поділяє на три взаємопов'язані групи: організації і здійснення навчальної діяльності; стимулювання й мотивації навчальної діяльності; контролю, аналізу та оцінювання результатів навчання. Ті методи, які В. І. Бондар включив до групи методів за рівнем самостійності учнів, І. Я. Лернер [7] відносить до загальних методів навчання: інформаційно-рецептивний, репродуктивний, проблемний, частково-пошуковий або евристичний, дослідницький.

До основних функцій методів навчання більшість науковців відносять: освітню, навчальну, виховну, афективну, когнітивну, аксіологічну, праксеологічну, організаційну, розвивальну й пізнавальну. У стислому вигляді ми намагалися розкрити загальнодидактичні підходи до проблеми наукового обґрунтування методів навчання, які відповідають на дуже важливе питання «Як навчати?». Якщо представники сучасних досліджень проблеми методів навчання знаходяться у постійному пошуку, то фахівці в галузі фізичного виховання зупинилися на положеннях минулого століття.

Представники теорії та методики фізичного виховання використовують інші підходи до цієї проблеми, посилаючись на специфіку методів навчання в сфері фізичного виховання і більшість з них виділяють три групи методів (словесні, наочні й практичні). Ураховуючи те, що ми досліджуємо дидактичні аспекти фізичного виховання в загальноосвітніх навчальних закладах, то головну увагу будемо звертати на визначення номенклатури (алфавіту) методів навчання.

Ю. Ф. Курамшин і В. В. Петровський [11] розглядають методи у фізичному вихованні як багатоаспектне явище і наводять декілька варіантів їх визначення. У своєму дослідженні вони метод визначають як: шлях досягнення поставленої педагогічної мети; певний спосіб застосування будь-яких засобів із відомою, заздалегідь визначеною метою; спосіб сумісної

діяльності педагога та учня, за допомогою якого досягається виконання поставлених завдань; сукупність прийомів і правил діяльності педагога, що застосовується для вирішення певного кола завдань; певним чином упорядковану діяльність, тобто систему цілеспрямованих дій, що приводять до результату, відповідного визначеній меті; форму засвоєння навчального матеріалу тощо.

І далі, на підставі зазначеного, вони виділяють суттєві ознаки методів:

1. Будь-який метод передбачає усвідомлену мету, без чого неможлива цілеспрямована діяльність суб'єкта, тобто він завжди є доцільним і характеризується плановістю і реалізацією певного способу діяльності. Спосіб – це технологічна сторона метода.

2. Досягнення визначеної мети здійснюється в процесі діяльності, яка включає певну сукупність дій, порядок і послідовність яких визначається суб'єктом діяльності.

3. Метод має власний предметний зміст. Він включає інструмент, засоби, необхідні людині для досягнення мети. Ці засоби можуть бути інтелектуальні, практичні, предметні та ін.

4. Будь-який метод призначений для впливу на певний об'єкт, і тому для його успішного застосування методу людині необхідно мати інформацію про об'єкт, властивості, хід змін під впливом дій над ним. Об'єктом і суб'єктом впливу на заняттях фізичними вправами є особистість учня, різні її сфери: емоції, воля, інтелект, статура, фізичні якості тощо.

5. У методах виявляються закономірності навчання, виховання і розвитку особистості. Оскільки вони діють об'єктивно, незалежно від волі людей, то метод, формуючись на основі цих визначених законів, виступає як конструктивний принцип побудови певних процедур, технологічних прийомів, способів дій.

6. Застосування методу повинно неминуче і закономірно вести до досягнення мети, тобто до визначеного заздалегідь результату.

Отже, Ю. Ф. Курамшин і В. В. Петровський вважають, що «метод» – це спосіб виконання певної роботи, спосіб застосування будь-якого засобу для досягнення поставленої мети, і пропонують власну класифікацію методів навчання у фізичному вихованні: отримання знань, оволодіння руховими вміннями і навичками, удосконалення рухових навичок і розвиток фізичних якостей.

Л. П. Матвеев [8] виділяє загальнопедагогічні та специфічні методи фізичного виховання. До загальнопедагогічних він відносить: метод вербального (мовного) впливу, методи ідеомоторної та психорегулюючої вправи, методи забезпечення наочності та апаратурно-методичного забезпечення. До специфічних Л. П. Матвеев включає методи суворо регламентованої вправи, ігровий і змагальний. У свою чергу, метод суворо регламентованої вправи поділяється на: методи розчленовано конструктивної вправи і методи цілісно конструктивної вправи; метод вибірково спрямованої вправи і метод сполученої вправи; методи

стандартно повторної вправи і методи варіативної вправи. Окрім названих методів Л. П. Матвеев [8] пропонує використовувати у фізичному вихованні комбіновані різновиди методів вправ і модифікації методів вправи в структурі «Колового тренування».

Торкаючись питання взаємозв'язку різних методів навчання, Б. М. Шиян та ін. [14] вказують, що не може бути метод демонстрації поза зв'язком із методом слова, оскільки окремо і незалежно від останнього він не використовується. Тобто він веде мову про пояснювально-ілюстративний метод.

Вивчаючи проблему модернізації методів навчання на уроках фізичної культури, Г. Б. Мейксон і С. М. Зверев [9] відмічають, що будь-який метод навчання становить собою систему цілеспрямованих дій учителя, який організує пізнавальну і практичну діяльність учня, що забезпечує засвоєння ним змісту освіти. З метою створення класифікації методів навчання вони пропонують усі методи, що використовуються у фізичному вихованні школярів, поділити на дві групи: репродуктивні методи, коли учні засвоюють готові знання і репродукують (відтворюють) вже відомі способи діяльності, і продуктивні методи навчання.

Аналіз наведених підходів свідчить про те, що майже всі автори звернули увагу на реалізацію тільки перших двох компонентів змісту фізкультурної освіти – знання і способи діяльності практичного характеру (фізичні вправи) і зовсім не торкнулися методів, які повинні формувати способи діяльності інтелектуального характеру, досвід творчого використання змісту фізкультурної освіти і досвід емоційно-ціннісного ставлення до навчального матеріалу, що вивчається, власного здоров'я тощо. Керуючись загальнодидактичними підходами до класифікації методів навчання, ми виділяємо три групи методів: організація і здійснення навчально-пізнавальної діяльності; стимулювання і мотивація; контроль і самоконтроль. Перша група включає: перцептивні методи (сприймання, безпосереднє відбиття об'єктивної дійсності органами почуттів); методи передачі та сприйняття навчальної інформації за допомогою почуттів; словесні; наочні; практичні; логічні (індуктивні, дедуктивні, аналогії та ін.); гностичні (організація та здійснення розумових операцій), проблемно-пошукові, репродуктивні; самокерування навчальними діями.

До методів стимулювання і мотивації відносяться методи формування інтересу до навчання і формування почуттів обов'язку та відповідальності у навчанні. Серед методів контролю і самоконтролю виділяються різні варіанти усної, письмової та машинної перевірки знань, прийому навчальних і контрольних нормативів, визначення рівня розвитку рухових здібностей за допомогою різноманітних тестів.

Навчальний предмет «Фізична культура» має певну специфіку, тому при організації навчального процесу необхідно також використовувати і низку специфічних методів:

1. Методи стандартно-повторної вправи відрізняються повторним виконанням конкретних вправ, дій на окремому занятті без суттєвих змін їх структури і зовнішніх параметрів навантаження. Ці методи широко використовуються під час закріплення сформованих рухових навичок і фізичних якостей, хоча не в однаковій мірі.

2. Методи варіативної (перемінної) вправи спрямовані на зміну чинників, що впливають на якість її в період (або в ході) виконання. Це досягається різними шляхами: прямої зміни параметрів рухів (швидкості, темпу, тривалості тощо), зміною способу виконання дій, шляхом варіювання інтервалів відпочинку і зовнішніх умов виконання вправ, додаткових обтяжень тощо.

3. Неперервність і дискретність навантаження в методах вправ. За цією ознакою кожна з перелічених груп методів суворо регламентованої вправи може бути розподілена на дві підгрупи: методи вправ у режимі неперервного навантаження і методи вправ у режимі дискретного (інтервального) навантаження.

4. Комбіновані методи вправ. Подані вище методи регламентованої вправи часто використовуються в різних сполученнях. По-перше, не всі засоби фізичного виховання дозволяють використовувати зазначені методи в «чистому» вигляді, а по-друге, сполучення різних методів вправ дозволяє забезпечити більш повну відповідність методики заняття його змісту, гнучко регулювати навантаження і відпочинок, використовувати розмаїття доцільно обраного змісту, цілеспрямовано впливати на певні якості, уміння, навички й ефективно керувати їх формуванням і розвитком.

Висновки і перспектива подальших досліджень. Аналіз проблеми методів навчання, зокрема визначення їх номенклатури і класифікації як у загальній дидактиці, так і в дидактиці шкільної фізичної культури, дозволяє зробити декілька висновків. По-перше, не обґрунтовано визначення поняття «метод навчання» тому, що науковці розглядають різні його ознаки. По-друге, не визначені основні підґрунтя визначення номенклатури і класифікації методів навчання. По-третє, представники теорії та методики фізичного виховання в рішенні проблеми методів навчання не використовують досягнення сучасної дидактики. По-четверте, поділ методів навчання на три групи (організація та здійснення навчально-пізнавальної діяльності, стимулювання і мотивація, контроль і самоконтроль) дозволить конкретизувати їх номенклатуру, функції і, як наслідок, більш ефективно впроваджувати в навчальний процес.

Метою подальших досліджень є розробка технології впровадження запропонованої системи методів навчання у фізичному вихованні учнів різних ступенів навчання.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бабанский Ю. К. Методы обучения в современной общеобразовательной школе / Ю. К. Бабанский. – М. : Просвещение, 1985. – 208 с.
2. Бондар В. І. Дидактика : підручник для студентів вищих педагогічних навчальних закладів / В. І. Бондар. – К. : «Либідь», 2005. – 262 с.
3. Васьков Ю. В. Теорія і методологія дидактичних основ фізичного виховання в загальноосвітніх навчальних закладах : монографія / Ю. В. Васьков. – Харків : Вид-во «Ранок», 2011. – 392 с.
4. Васьков Ю. В. Методи фізичного виховання в процесі фізичного виховання учнів загальноосвітніх навчальних закладів / Ю. В. Васьков // Наукові записки : Зб. наук. статей – К. : НПУ імені М. П. Драгоманова. Вип. № 100. – С. 56 – 62.
5. Закон України «Про освіту» від 23.05.1991р. № 1060. – XII.
6. Закон України «Про загальну середню освіту» від 13.05.1999 р. – № 651. – XIV.
7. Лернер И. Я. Дидактическая система методов обучения / И. Я. Лернер. – М. : – Знание, 1976. – № 3. – 64 с.
8. Матвеев Л. П. Теория и методика физической культуры /Л. П. Матвеев. – М. : Физкультура и спорт, 1991. – 543 с.
9. Мейксон Г. Б. Продуктивные методы – в урок физической культуры / Г. Б. Мейксон, // Физическая культура в школе, 1977. – № 4. – С. 9 – 12.
10. Національна доктрина розвитку фізичної культури і спорту. – К. : Деркомспорт, 2004. – 16 с.
11. Теория и методика физической культуры / под ред. Ю. Ф. Курамшина. М. : Советский спорт, 2003. – 464 с.
12. Терентьева Н. М. Теорія та методика фізичного виховання / Н. М. Терентьева, М. А. Мамешина, І. П. Масляк. – Харків : ХДАФК, 2008. – 148 с.
13. Худолій О. М. Загальні основи теорії і методики фізичного виховання : навч. посібник : О. М. Худолей. – Харків : «ОВС», 2008. – 406 с.
14. Шиян Б. М. Теорія і методика фізичного виховання школярів. Частина 1. Б. М. Шиян. – Тернопіль : Навчальна книга - Богдан, 2001. – 272 с.
15. Керр С., Foreword, «Higher Education», 1971. – v.1. – № 1.